

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ

УДК 327:001.12

СУЧАСНІ МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ЛОКАЛЬНИХ ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ (НА ПРИКЛАДІ КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ)

Мирослава Лендель

*Ужгородський національний університет
Факультет суспільних наук, кафедра політології
вул. Підгірна, 46, 88000, м. Ужгород, Україна
e-mail: mlendel@bagel.com.ua*

Розглядається найпопулярніший в сучасній політології методологічний інструментарій для вивчення локального політичного процесу. Наголошується, що поєднання неоінституціонального та політико-культурного підходів, а також врахування національних політико-інституційного контекстів є оптимальним методологічним вибором для дослідників-локалістів. Обґрунтовується, що контекстуальний аналіз політико-інституційних взаємодій дає змогу побачити картину взаємодії та вплив різних факторів на політичну поведінку. Складовими цього аналізу є визначення об'єктивних характеристик контексту; індивідуальних характеристик акторів та інституцій; інформаційної складової контексту. Роз'яснюється важливість з'ясування специфіки національного політико-інституційного контексту.

Ключові слова: локальний політичний процес, неоінституціоналізм, контекстуальний аналіз, методологія.

Упродовж останніх двох десятиліть дослідження політичних процесів на регіональному та місцевому рівнях набули великого поширення і в західній науці, і серед науковців Російської Федерації. Вітчизняна політологія утримує локальну політичну сферу на периферії дослідницьких пріоритетів, надаючи перевагу національному вимірові політичних явищ та процесів. Українські науковці, аналізуючи теорію і західний досвід інституалізації місцевого самоврядування й регіональної політики, започаткували традицію локальних і регіональних політичних студій. Це, зокрема, праці О. Яцунської [18], Ю. Продан (Крестевої) [11].

Дослідницька ефективність політичної регіоналістики і локальних політичних досліджень безпосередньо залежить від розробки й використання спеціальної методології, яка враховує специфіку політичного життя на субнаціональних рівнях. Серед цих досліджень заслуговує на увагу розробка С. Саханенка. Досліджуючи проблему управління сучасним містом, вчений проаналізував існуючі методологічні підходи до вивчення соціально-політичних процесів на місцевому рівні і запропонував власний варіант інструментарію [12; 13].

У другій половині 1970-х років в політології виокремився новий сегмент –

«локальні політичні дослідження», в основі якого американські та європейські витоки. Вчені США здебільшого опиралися на емпіричні дослідження, які проводилися в рамках соціології міста, тому мали прикладний характер. Європейці ж займалися передусім теоретичними розробками.

Локальні політичні дослідження дистанціюються від вивчення інституту місцевого самоврядування, уникаючи використовувати цей термін, оскільки він асоціюється лише з правовими аспектами функціонування влади. Політичний характер рішень, що приймають на локальному рівні, вивчається в рамках «комунальної (муніципальної) політики».

У межах цього підходу громада розглядається як політична одиниця, яка діє в рамках загальнодержавної політичної системи. Відтак місцеве самоврядування можна визначити як політичне управління, оскільки його сутність полягає в узгодженні інтересів різних груп спільноти [6, с. 74-76].

Однак починаючи з 1990-х років у країнах Центрально-Східної Європи (ЦСЄ) соціально-політичні процеси аналізують загалом у межах транзитологічної парадигми, з вибором методологічних підходів, доцільних для дослідження «переходів» [5, с. 8].

У сучасній політичній науці досягнуто консенсусу стосовно комплементарності культурологічного та інституційного підходів до розуміння політичних змін, становлення та консолідації політичних режимів, зокрема демократичного, й передусім в регіоні ЦСЄ (Г. Алмонд та С. Верба, Л. Даймонд) [1, с. 122-135; 4, с. 882-942], оскільки вибірковий методологічний «рецепт» аналізу не формує вірогідного пояснення процесів на різних рівнях політики.

Методологічні проблеми, які виникають перед дослідниками національних політичних процесів у країнах, що демократизуються, зазнають ефекту мультиплікації під час аналізу локальних політичних процесів.

Місцева політика в «західному світі» аналізується загалом у двох взаємопов'язаних вимірах: і як дослідження інституційних рамок для локальних політичних процесів, сформованих діючою в певному національному середовищі правовою системою місцевого самоврядування, і як аналіз розвитку місцевої демократії – як соціально-політичного феномену.

За Дж. Стокером, сучасні порівняльні дослідження місцевого самоврядування розвиваються в трьох напрямках. *Перший* зосереджується на визначенні загальних відмінностей між системами місцевого самоврядування, *другий* робить наголос на поясненні встановлених розбіжностей, представники *третього* приділяють увагу пошукові спільних тенденцій у розвитку, що наприкінці ХХ ст. привели до формування складних систем врядування замість формальних інститутів місцевого управління.

Різноманітність в інституційних формах і практиці функціонування місцевого самоврядування навіть всередині однієї країни, що сформувалися в результаті національного інституційного устрою, через об'єктивні місцеві умови або ж унаслідок локального інституційного вибору, становить для дослідників головну трудність при проведенні порівняльних досліджень. Так, федеративна побудова Росії зумовлює розмаїття формально-інституційних характеристик систем місцевого самоврядування, а також інші аспекти, важливі для функціонування місцевої демократії, зокрема неформальні інституційні практики.

Ці виклики зумовлюють вибір чітко визначених аспектів для порівняння, правових (інституційних) рамок систем місцевого самоврядування, складовими яких є статус та обсяг компетенції місцевого самоврядування, система формування місцевих органів влади та правове поле функціонування прямих форм місцевого самоврядування [21].

Порівняння стану функціонування місцевої демократії як соціально-політичної системи, в рамках якої на рівні громад відбувається взаємодія різних політико-владних суб'єктів – держави, регіональних владних інститутів, наднаціональних структур, і місцевих соціально-політичних акторів – інститутів місцевого самоврядування, громадянського суспільства, груп інтересів з метою вироблення спільних політичних рішень, у різних національних середовищах, зокрема тих, які знаходяться в «перехідному» стані, так само викликає ряд методологічних проблем для дослідника. Це, зокрема, питання, який саме методологічний підхід слід використовувати для аналізу взаємозв'язку між місцевою демократією та станом цього феномену на національному та інших субнаціональних рівнях політичного процесу. Вважаємо, що вивчення казуальних зв'язків між різними просторовими рівнями доцільно здійснювати на основі неоінституціоналізму.

Під інститутами, відповідно до визначення Д. Норта, слід розуміти «створені людиною обмежувальні рамки, які організують відносини між людьми» [8, с. 11-12]. Окрім формалізованих у праві інститутів, дієвими є так само неформальні інститути. Це обмеження людської діяльності, зокрема й політичної, традиціями, усталеними масовими взірцями поведінки, змістовними кодами, які містяться в цих поведінкових взірцях. Такими рамками є й неформальні правила політики. Термін «неформальні правила», запроваджений у 1998 р. Г. О'Доннеллом, згодом був доповнений тезою про витіснення формальних інститутів цими «невстановленими» нормами. Різниця між пануванням формальних інститутів над неформальними правилами полягає в домінуванні принципу верховенства права у першому випадку, та дефіциті права – у другому.

Домінування неформальних інститутів пов'язане із структурними чинниками, тобто причинами, які не можуть бути змінені учасниками політичного процесу. Такими причинами є культурні особливості, а також адміністративний потенціал держави (англ. *state capacity*).

Пануванню неформальних практик також сприяє зменшення ролі держави в процесі демократизації в окремих суспільствах, коли функції держави виконують інші агенти (наприклад, великі корпорації) [3, с. 6, 10]. Відповідно функціонування інституту місцевого самоврядування, а також місцевих еліт, громадянського суспільства можуть визначатися не лише узаконеними (правовими) нормами, а й неформальними правилами, які теж є інститутами.

Для порівняльних досліджень місцевого самоврядування і місцевої демократії, з точки зору неоінституціонального підходу, важливо знайти відповіді на ряд запитань. Які обставини зумовлюють відмінності в інституційному оформленні систем? Який вплив мають різні інституційні рамки на політичний процес на рівні громад? Які інститути найдоцільніші для функціонування місцевої демократії?

Російські дослідники, зокрема А. Чірікова, вважають неоінституціоналізм найефективнішим теоретичним підходом до дослідження субнаціональної політики в Росії, оскільки в країні політичний процес визначається не стільки формально-

правовими нормами, як неформальними практиками використання влади елітами [15, с. 180-181]. Тому неоінституціональний підхід, є часто єдиним підходом, за допомогою якого можна зрозуміти, що відбувається в середовищі субнаціональної влади. Так, піраміда неформальних практик, на думку автора, допомагає зрозуміти канали рекрутування еліти і взаємодію з громадянським суспільством [14, с. 124-126].

Інститутами й разом реальними акторами місцевої політики, без з'ясування ролі яких не можна виокремити всі важелі розвитку місцевої демократії, є політичні партії. Польський учений П. Свянцевич пропонує оцінювати *роль партій у місцевій політиці* за такими критеріями: 1) членство у місцевих партійних осередках, зокрема представників місцевої політичної еліти (мерів та радників); 2) роль партій у місцевих виборах; 3) сприйняття впливу партій на прийняття публічних рішень (опитаними радниками, мерами, громадянами) [22].

Партії відіграють суттєву роль у місцевій політиці лише у великих і середніх за розміром громадах (розмір вимірюється за показником кількості населення), на відміну від місцевих політичних еліт, які існують у будь-якому муніципалітеті.

Для *аналізу функціонування місцевих еліт* необхідно зібрати дані про природні, інші просторові, соціально-економічні аспекти розвитку громад; перелік формальних та неформальних інститутів та соціальних структур, які існують в громаді; характеристики соціального життя у родинах, мікрорайонах, між сусідами та в інших структурах, які формують повсякденне життя людини в невеликому територіальному колективі; особливості місцевої культури й побуту [19, с. 37].

Політико-культурні орієнтації еліт, а також вивчення шляхів їх рекрутування та артикуляції вимагають окремих емпіричних досліджень, оскільки загальні соціологічні дослідження не дають необхідних даних через малий відсоток представників еліти, які потрапляють у вибірку. Це припущення було використане експертами Дослідницького центру імені А. де Токвіля (м. Будапешт), які пропонують для дослідження місцевих еліт використати різні характеристики: 1) партійну структуру місцевого представницького органу; 2) рівень ротації у середовищі місцевого представницького органу; 3) орієнтації політичної культури депутатів місцевих представницьких органів, що вимагає застосування методів аналізу даних офіційної виборчої статистики, опитування представників еліти [23, с. 27-45].

Ще складнішим для науковців є завдання обрати *методологію оцінки громадянського суспільства*.

Досліджуючи стан громадянського суспільства в постсоціалістичних суспільствах, слід брати до уваги не кількісні показники існування об'єднань, а насамперед їх здатність брати реальну участь у рекрутації еліти та прийнятті політичних рішень [10, с. 307-308].

Важливим для розуміння рівня демократичності місцевого політичного процесу є визначення рівня демократичності, тобто, за термінологією Г. Алмонда та С. Верби, громадянськості політичної культури. Це вимагає використання іншого теоретико-методологічного підходу до дослідження місцевої політики.

В останній чверті ХХ ст. окремі політологи стали сприймати культурологічний підхід як такий, що "відтісняє" неоінституціональну парадигму, а також пов'язані з нею теоретичні конструкції. Концепт політичної культури посилює

роль суб'єктності пересічних громадян для аналізу сутності політичного процесу, які через політико-культурні орієнтації визначають його спрямування [20].

Виникає логічне запитання, який методологічний інструментарій можна використати для оцінки стану політичної культури, зокрема локальної.

У західній політології запроваджено підхід “демократичного аудиту”, згідно з яким демократія як політичний режим має певні засадничі принципи функціонування, кількісний вимір яких сприяє загальній оцінці її стану. Зокрема, найпопулярнішим є “аудиторський” підхід, запропонований британським вченим Д. Бітемом. На думку цього автора, “демократія – це політичне поняття, що стосується загальнообов'язкових рішень про правила і політику для певної групи, об'єднання чи суспільства [2, с. 46]. Д. Бітем зазначає, що в невеликих і простих об'єднаннях громадяни можуть безпосередньо контролювати колективне прийняття рішень, відтак ідеал демократії стає досяжнішим. Тип (характер) політичної культури сприймається як один із критеріїв, за яким можна оцінити рівень демократії.

Розробляючи теоретико-методологічну основу для оцінки політичної культури, виникає проблема диференціації політичної культури громадян і політиків, які їх представляють, зокрема локального виміру політичної культури, що склалася в громадах та якою володіють представники місцевих урядів.

Упродовж 1950-1980-х років дослідження місцевої політики в політичній науці сприймалося як аналіз політичної діяльності еліти, представленої у владі чи в групах інтересів, які взаємодіють з цією владою задля досягнення спільних прийнятних рішень.

Науковці Дослідницького центру імені А. де Токвіля, узагальнивши теоретичні розробки західної та центральноєвропейської політичної науки, запропонували методологію виміру локальної політичної культури. Згідно з нею, політична культура на рівні громад має декілька змістовних сфер, які необхідно вимірювати задля її узагальненої оцінки: 1) участь громадян у політиці на місцевому рівні; 2) політична культура громадян; 3) політична культура обраних місцевих політиків [23, 38-45].

Методологічним викликом є також завдання вибору національних «випадків» для вироблення узагальнюючих висновків про стан та тенденції розвитку локальних політичних процесів на постсоціалістичному просторі Європи. Найоптимальнішим є підхід, коли добираються країни з «класичного центральноєвропейського» регіону і з пострадянського європейського анклавів країн. Диференціація необхідна також за критерієм територіального устрою держави (унітарні та федеративні), а також «історичної спадщини» національної державності.

Чеський дослідник Я. Шимов підсумовує, що в гуманітарних науках 1990-х років стало прийнятним виділяти в межах Центральної та Східної Європи три субрегіони: класичний центральноєвропейський (Польща, Угорщина, Словаччина, Чехія, Словенія), балканський (інші республіки колишньої Югославії, Болгарія, Румунія, Албанія) та пострадянський [16, 149]. До Росії можна віднести концепцію “незахідного політичного процесу”, сформульовану в 1957 р. Л. Пасем. До характерних ознак незахідних суспільств належать невідокремленість політичної сфери від суспільних та особистих взаємовідносин; особливістю політичного процесу є існування великої кількості різних угруповань [9, с. 66-86].

Кольорові революції в Грузії та Україні змусили російських політологів у 2006 р. визнати кінець ери існування так званого пострадянського простору. А. Нікітін назвав цей термін «фіговим листком», який приховував відсутність у транзитології змістовних характеристик для країн, які виникли на уламках радянської системи, однак ще не визначилися із вектором свого подальшого розвитку [7, с. 13-14].

Контекстуальний аналіз *політико-інституційних взаємодій* дає змогу побачити ширшу картину взаємодії та впливу різних чинників на політичну поведінку, оскільки сприяє виробленню багаторівневих пояснень, які поєднують причинно-наслідкові фактори з відповідними соціальними та структурними атрибутами.

Складовими цього аналізу є визначення об'єктивних характеристик контексту; індивідуальних характеристик акторів та інституцій, що впливають як на сприйняття ними контекстуальної інформації, так і на їх поведінку; інформаційної складової контексту [17, с. 118].

Отже, для сучасних дослідників-локалістів є доцільним поєднання в наукових розвідках методологічних рецептів неінституціоналізму, а також методів, що враховують політико-культурні конструкції. При цьому важливим є з'ясування специфіки національного політико-інституційного контексту, вплив якого може суттєво визначати зміст місцевої політики.

Список використаної літератури:

1. *Алмонд Г.А.* Гражданская культура и стабильность демократии / Алмонд Г.А., Верба С. // Полис. – 1992. – № 4. – С. 122–135.
2. *Бітем Д.* Головні принципи й показники демократичного аудиту / Бітем Д. // Визначення і вимірювання демократії / за ред. Д. Бітема ; пер. з англ. Г. Хомечко. – Львів : Літопис, 2005. – 318 с.
3. *Гельман В.* Институциональное строительство и неформальные институты в современной российской политике / Гельман В.Я. // Полис. – 2003. – № 3. – С. 6–25.
4. *Даймонд Л.* Консолідація демократії і політична культура / Даймонд Л. // Демократія : Антологія / упоряд. О. Проценко. – К. : Смолоскип, 2005. – С. 882–942. (“Політичні цінності”. Вип. 1).
5. *Колодій А.* Транзитологічна парадигма суспільних змін у світлі помаранчевої революції / Колодій А. // Наукові записки. Серія «Політичні науки». Демократичний транзит в Україні : підсумки електорального циклу 2004-2007 рр. – Острог : Вид-во Національного ун-ту «Острозька академія». –2008. – Вип. 3. – С. 7–24.
6. *Леньшина Н.* «Локальные политические исследование» как способ изучения муниципальной политики / Леньшина Н.В. // Вестн. Моск. Ун-та. – Серия 12 : Политические науки. – 2002. – № 4. – С. 73–81.
7. *Никитин А.* Конец «постсоветского пространства» / Никитин А.И. // Демократия, управление, культура : проблемные измерения современной политики. Политическая наука : Ежегодник 2006 / Российская ассоциация политической

- науки / Гл. ред. А.И. Соловьев. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2007. – С. 13–21.
8. *Норт Д.* Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Норт Д. ; пер. з англ І. Дзюб. – К. : Основи, 2000. – 198 с.
 9. *Пай Л.* Незападный политический процесс / Пай Л. // Политическая наука. Политическое развитие и модернизация : Современные исследования : Сб. науч. тр. / РАН ИНИОН. Центр социал. науч.-информ. исслед. Отд. политической науки. – М., 2003. – С. 66–86.
 10. Політична система та інститути громадянського суспільства в сучасній Україні : навч. посібник / Ф.М. Рудич, Р.В. Балабан, Ю.С. Ганжуров та ін. – К. : Либідь, 2008. – 440 с.
 11. *Продан Ю.* Завдання регіональної політики та структура управління в країнах Центрально-Східної Європи та СНД: порівняльний аналіз / Продан Ю. // Нова політика. – 2000. – № 8. – С. 17–21.
 12. *Саханенко С.* Політичне управління містом в умовах самоврядування : Монографія / Саханенко С. – Одеса : Вид-во ОФ УАДУ, 2001. – 380 с.
 13. *Саханенко С.* Теоретичні та організаційно-функціональні засади політичного управління містом в умовах самоврядування : Автореф. ... д-ра наук з державного управління : 25.00.04 – місцеве самоврядування / Саханенко С.Є. – Донецьк, 2005. – 29 с.
 14. *Чирикова А.* Региональная власть в России : неформальные практики / Чирикова А.Е. // Политическая социология / редкол. В.Л. Римский. – М. : Российская ассоциация политической науки (РАПН) ; Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2008. – С. 121–134.
 15. *Чирикова А.* Региональная власть : неформальные практики / Чирикова А.Е. // Демократия, управление, культура : проблемные измерения современной политики. Политическая наука : Ежегодник 2006 / Российская ассоциация политической науки ; Гл. ред. А.И. Соловьев. – М. : Рос. полит. энциклопедия (РОССПЭН), 2007. – С. 180–205.
 16. *Шимов Я.* Гражданское общество и правящая элита в переходный период : чешский вариант / Шимов Я.В. // Полис. – 2001. – № 3. – С. 149–159.
 17. *Яковлев М.* Складові контекстуального аналізу політико-інституційних взаємодій / Яковлев М.В. // Грані : науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. – 2008. – № 5 (61). – С. 118–122.
 18. *Яцунська О.* Світовий досвід місцевого самоврядування та перспективи його інституціонально-системного втілення в Україні : Автореф. ... канд. політичних наук : 23.00.02 – політичні інститути і процеси / Яцунська О.М. – Одеса, 2001. – 19 с.
 19. *Hunter A.* Local Knowledge and Local Power : Notes on Ethnography of Local Community Elites / Hunter A. // Journal of Contemporary Ethnography. – 1993. – Vol. 22. – № 1 – pp. 36–58.
 20. *Kraus N.* Beyond Regime Theory : Political Culture and Public Opinion in Urban Politics [Електронний ресурс] / Kraus N. // Text of Presentation Prepared for Delivery at the 63rd Annual Conference of the Midwest Political Science Association.–2005.– April 7–10. – Режим доступу : http://www.allacademic.com/meta/p86288_index.html.

21. *Stoker G.* The Comparative Study of Local Governance : The Need to Go Global [Електронний ресурс] / *Stoker G.* – University of Manchester, Hallsworth Conference. – 17-18 March 2006. – Режим доступу : www.ipeg.org.uk/papers/comp_study_local_gov.pdf.
22. *Swianiewicz P.* Changing Forms of Urban Governance in Central and Eastern Europe The Impact of Institutional Choices [Електронний ресурс] / *Swianiewicz P.* Paper prepared for URA/EURA Conference “City Futures”. Chicago, 8-10 July 2004.– Режим доступу : [//http://www.uic.edu/cuppa/cityfutures/papers/webpapers/cityfuturespapers/session7_5/7_5changingforms.pdf](http://www.uic.edu/cuppa/cityfutures/papers/webpapers/cityfuturespapers/session7_5/7_5changingforms.pdf).
23. The Indicators of Local Democratic Governance Project Concepts and Hypotheses / ed. G. Soos. – Budapest : Tocqueville Research Center, 2001. – 60 p.

*Стаття: надійшла до редколегії 21.04.2009
прийнята до друку 24.09.2009*

**MODERN METHODOLOGICAL APPROACHES TOWARDS
LOCAL POLITICAL PROCESSES RESEARCH (ON THE EXAMPLE OF
CENTRAL-EASTERN EUROPEAN COUNTRIES)**

Myroslava Lendel

*Uzhgorod National University
Faculty of social sciences, Department of political science
Pidhirna str. 46, 88000, Uzhhorod, Ukraine
e-mail: mlendel@bagel.com.ua*

The most wide-spread, in the modern political science' environment, methodological set of instruments towards local political process analysis was dealt upon. The conclusion was made that the combination of neo-institutional and the political culture approaches, and also taking into the account the national political institutional contexts, is the optimal methodological choice for the researchers of the local studies. Proved that the contextual analysis of political-institutional interactions allowed us to see the picture of the interaction and influence of different factors on a political behavior. Part of that analysis was to identify objective features of the context, individual characteristics of actors and institutions and an information component context. The importance of the ascertaining the specific national political-institutional context was explained.

Key words: a local political process, the neoinstitutionalism, the contextual analysis, the methodology.

**СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К
ИССЛЕДОВАНИЮ ЛОКАЛЬНЫХ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ
(НА ПРИМЕРЕ СТРАН ЦЕНТРАЛЬНО-ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЫ)**

Мирослава Лендьел

*Ужгородский национальный университет
Факультет общественных наук, кафедра политологии
ул. Подгорная, 46, 88000, г. Ужгород, Украина
e-mail: mlendel@bagel.com.ua*

Рассматривается самый популярный в современной политологии методологический инструментарий для изучения локального политического процесса. Отмечается, что сочетание неинституционального и политико-культурного подходов, а также учет национальных политико-институциональных контекстов является оптимальным методологическим выбором для исследователей-локалистов. Обосновывается, что контекстуальный анализ политико-институциональных взаимодействий дает возможность увидеть картину взаимодействия и влияния различных факторов на политическое поведение. Составляющими этого анализа является определение объективных характеристик контекста; индивидуальных характеристик актеров и учреждений; информационной составляющей контекста. Разъясняется важность выяснения специфики национального политико-институционального контекста.

Ключевые слова: локальный политический процесс, неинституционализм, контекстуальный анализ, методология.